

**МАРТИНЕНКО П.Ф.,
кандидат юридичних
наук, професор**

*суддя Конституційного
Суду України у
відставці,
Заслужений юрист
України*

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ УКРАЇНИ

Вступ

Сьогодні є цілком доведеним те, що ефективність дії міжнародного права гарантована і, отже, обумовлена внутрішнім правовим порядком держав-учасниць міжнародної системи, а додержання норм міжнародного права в роботі національних судів та інших органів внутрідержавного правозастосування є показником того, наскільки правовий порядок окремих держав цьому відповідає.

Ключову роль у забезпеченні ефективної дії міжнародних договорів, зокрема, багатосторонніх конвенцій, та інших норм міжнародного права у внутрідержавних відносинах відіграє національне конституційне право. Конституція як прояв верховенства держави та її внутрідержавна норма найвищої юридичної сили має насамперед інтровертивну дію, впливаючи на застосування норм національного права у внутрідержавних відносинах. Однак через те, що правовий порядок держави перебуває в процесі постійної взаємодії з міжнародним правом, конституція мусить реагувати і на проблему внутрідержавного застосування норм міжнародного права.

У Європі завдяки інтеграційним процесам і необхідній у зв'язку з цим адаптації до них конституційного основопорядку відповідних держав, взаємовпливи і взаємодії національного конституційного і міжнародного права є набагато глибшими та інтенсивнішими, охоплюючи також передачу окремих суверенних прав до інститутів Об'єднаної Європи. Ця регіональна відмінність є характерною ознакою конституційного права держав-учасниць Європейського Союзу¹. Бажання адаптувати національний конституційний основопорядок до вимог міжнародного та європейського права виразно простежується і в конституціях держав-кандидатів до вступу до ЄС².

Конституційне право України у своєму складі не має аналогічних положень, проте "європейська орієнтація" простежується у змісті абсолютної більшості його норм. Положення, які закріплюють і охороняють національну ідентичність України як суверенної незалежної держави, доповнюються в Конституції України положеннями, що відтворюють базові цінності загальної європейської конституційної спадщини: засади соціальної демократичної правової держави, верховенства права, захисту прав і основних свобод людини та інші, які в контексті українського законодавства є спільною метою України і держав Співтовариства, спільними засадами і загальними принципами їх чинного права³. Саме ці спільні засади і загальні принципи визначають основні риси внутрідержавної конституційної системи України як нормативної системи найвищої юридичної сили.

Сказане свідчить про те, що конституційно-правовий механізм України містить значний потенціал для долучення української держави до загальноєвропейських міжнародно-правових процесів регіональної інтеграції взагалі і до регіонального співробітництва в питаннях захисту прав та основних свобод людини, зокрема.

1. Правові підстави обов'язковості Конвенції для України

Старт на шляху до приєднання України до Європейської конвенції з прав людини було дано ще в період дезинтеграції колишнього СРСР. Верховна Рада Української РСР 16 липня 1990 року ухвалила "Декларацію про державний суверенітет України"⁴ з тим, щоб її положення стали "основою" для нової Конституції та законів України⁵. Поряд з іншим, у Декларації заявлялося про те, що "Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування", "безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах", "визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими"⁶. Ці ж ідеї повторюються і в "Концепції нової Конституції України", схваленої Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 року⁷.

Після проголошення 24 серпня 1991 року Україною незалежності на фоні загальної активізації міжнародної діяльності істотно розши-

рюється її співробітництво з європейськими структурами. Україна 16 червня 1994 року підписує Угоду про партнерство та співробітництво з Європейськими Співтовариствами та їх державами, в якій бере зобов'язання вжити заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства Співтовариства, з приблизною адекватністю законів щодо більшості галузей народного господарства (стаття 51). Істотний елемент партнерства та цієї Угоди становлять положення Статті 2 про те, що поважання демократичних принципів та прав людини, як зазначено, зокрема, в Хельсінському Заключному акті та Паризькій хартії для нової Європи є основними принципами, на яких повинно здійснюватися співробітництво України і Співтовариства.

Україна з 13 липня того ж 1994 року розпочала "політичний діалог" з Радою Європи. В жовтні 1995 року Україна приєдналася до Статуту Ради Європи 1949 року⁸, а в листопаді цього ж року підписала ряд міжнародно-правових інструментів європейського регіонального права і взяла цілком конкретні зобов'язання, не всі з яких вона до тепер виконала⁹. Проте важливо відзначити те, що в Законі про приєднання до Статуту Ради Європи Україна спеціально підкреслила свою "відданість... ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів" і свою рішучість до "збереження та подальшого втілення в життя цих ідеалів"¹⁰.

Підписавши 9 листопада 1995 року Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року та Протоколи до неї, які не було включено до тексту Конвенції, Україна їх ратифікувала Законом від 17 липня 1997 року¹¹. Проте ратифікація Протоколу № 6 затягнулась і остаточно здійснилась лише 22 лютого 2000 року¹² після того, як Конституційний Суд України виніс 29 грудня 1999 року відоме Рішення у справі про смертну кару¹³.

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року мала істотні відмінності. Відповідно до положень Статті 1 Закону України про ратифікацію цієї Конвенції Україна повністю визнає на своїй території дію статей 25 і 46 Конвенції щодо обов'язковості і без укладення спеціальної угоди юрисдикції Європейського суду з прав людини "в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції". В такий спосіб Україна шляхом прийняття цього Закону значно розширила свою відповідальність у сфері прав людини: до тих стандартів, які гарантуються текстом Європейської конвенції з прав людини, вона додала також стандарти практики Страсбурзького суду і дещо по-новому поставила проблему забезпечення цілковитої відповідності українського законодавства і практики як тим стандартам, що гарантуються Європейською конвенцією з прав людини, так і зокрема викладу цих стандартів практикою Європейського суду з прав людини.

При цьому якщо більшість європейських держав під час ратифікації Європейської конвенції з прав людини визнавали обов'язковість компетенції Комісії і Суду з прав людини на підставі статей 25 і 46 Конвенції, як правило, із застереженнями щодо часових обмежень цієї компетенції (Данія, Німеччина, Франція, Іспанія, Італія, Велика Британія, Польща і ін.), то Україна визнала цю компетенцію безумовно, тобто без обмеження часу.

Є цілком беззаперечним те, що обов'язковість для держави будь-якого міжнародного договору чи конвенції відповідно до сучасного міжнародного права впливає із факту згоди на цю обов'язковість відповідної держави. Приєднання України до Європейської конвенції з прав людини шляхом її ратифікації, логічне в плані історичного минулого і нової перспективи, породжує цілий комплекс юридичних (і не лише юридичних) питань щодо дотримання обов'язків та зобов'язань Україною за цією Конвенцією за відомим принципом *pacta sunt servanda*.

2. Європейські конвенційні права і українські конституційні права: проблеми співвідношення

За своєю юридичною природою Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року для держав-учасниць не є ні договором про уніфікацію норм їх національного права у сфері прав людини, ні "загальноєвропейською" конституційною нормою цієї сфери. Ця Конвенція – юридична форма їх міжнародного регіонального співробітництва у сфері прав людини, в цьому її головне призначення.

Не вдаючись в доктринальні спори щодо характеру європейських конвенційних прав людини, особливостей їх зв'язку з універсальними людськими правами, відтвореними в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини ООН 1948, Міжнародних пактах про права людини 1966 року і ін., зазначимо найбільш очевидне: те, що їх відрізняє від існуючих конституційних прав в Україні та інших державах-учасницях Конвенції – це вищий рівень юридично-нормативного узагальнення індивідуальної свободи, що базується на системі регіонального міжнародного захисту.

Європейські конвенційні права логічно можуть розглядатись як загальні права людини в аспекті європейського регіону. У цьому разі національні конституційні права людини як більш конкретні її свободи мусять поглинати деякий (але не весь) зміст європейських конвенційних прав. Це пояснює відсутність повної відповідності між ними. Оскільки національні конституційні права і європейські конвенційні права діють в різних сферах суспільних відносин, спираючись на різнотипові системи свого захисту, то гарантування повної відповідності між ними залишається нерідко проблематичним, а то й просто недоцільними. Практика показує, що найбільшою відповідність між ними простежується у

сфері Індивідуальних прав. За межами цієї сфери їх відповідність стає дещо проблематичною. При цьому слід підкреслити і те, що і сама Європейська конвенція з прав людини проникнута бажанням дотримуватись відмінних національних традицій держав-учасниць.

Дане положення підтверджується і практикою Страсбурзького суду. За його рішеннями, наприклад, було здійснено депеналізацію гомосексуальності в Ірландії, заборонено фізичні покарання в британських школах, забезпечено безоплатного перекладача при розгляді кримінальних справ в Німеччині і Франції, врегульовано в деяких державах телефонні прослуховування, але в той же час, наприклад, питання “чистки” державної служби від екстремістів в Німеччині чи запроваджених заборон на розторгнення шлюбів в Ірландії на думку Страсбурзького суду ніскільки не зачіплюють змісту Європейської конвенції з прав людини.

Таким чином, людина в європейському регіоні живе в умовах можливого подвійного (“двосистемного”) захисту своїх прав: національного конституційного і міжнародного регіонального. Ця обставина, з одного боку, свідчить про те, що проблема захисту прав людини в європейському регіоні перестала бути виключним питанням внутрішньої юрисдикції відповідних в держав, оскільки кожна з держав-учасниць наперед погодилась на можливу міжнародну перевірку щодо дотримання нею прав людини (в Україні цьому положенню відповідає частина четверта Статті 55 Конституції України), з іншого, вказує на принципову єдність двох систем захисту прав людини, що діють як узгоджені. Європейський суд з прав людини діє на засаді субсидіарності щодо національних органів правосуддя: презюмується, що ці органи діють (виносять свої рішення) з додержанням положень Європейської конвенції з прав людини. У зв'язку з цим обов'язок кожної держави-учасниці і її зобов'язання полягають в тому, щоб узгодити своє законодавство стосовно конституційних прав людини, практику його застосування зі стандартами, які гарантовано у Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року і ратифікованих протоколах до цієї Конвенції.

В Україні досягнення гармонізації двох систем захисту прав людини полегшилось тим, що розробка й прийняття Конституції України від 28 червня 1996 року співпали в часі з процесом приєднання України до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Положення стосовно конституційних прав людини і громадянина в Конституції України редакційне і за змістом було викладено у максимально повній відповідності зі стандартами, які гарантовано цією Конвенцією.

Україна підписала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року ще в листопаді 1995 року, тобто напередодні розробки і прийняття Конституції України¹⁴. Загальні засади, зміст більшості норм

Конституції України про права людини і громадянина, можливості їх обмеження, режими реалізації і системи захисту принципово відповідають змісту міжнародно-правових норм Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Високий рівень узгодженості положень Конституції України стосовно прав і свобод людини і громадянина з існуючими європейськими стандартами в цій сфері дали підстави для загального експертного висновку Венеціанської Комісії Ради Європи про те, що вони цілком відповідають сукупності прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини і дають надію, що ці права будуть реально імплементовані на практиці¹⁵.

У Конституції України як об'єкті реалізованих впливів з боку міжнародного і, зокрема, європейського права умовно, за рівнем формалізації, можна виділити: "міжнародно-узгоджені" норми – положення, прийняті у зв'язку з виконанням уже взятих міжнародних зобов'язань; а також "міжнародно-гармонізовані" норми – положення, що відображають певне запозичення (імітацію) елементів передового державного досвіду, які конституцієдавцем були сприйняті як зразок (модель) для окремих інституціональних розв'язань в Україні без будь-яких конкретних формально-юридичних підстав¹⁶.

Дане положення прямо торкається і прийнятих в ній способів конституційного регулювання сукупності відносин, пов'язаних із захистом прав і свобод людини і громадянина. Міжнародно-узгоджені та міжнародно-гармонізовані норми Конституції України стосовно прав людини і громадянина в статусі норм найвищої юридичної сили стали складниками засад конституційного ладу держави; сприяють подоланню штучної міжнародної ізоляції України в спільноті європейських народів; істотно полегшують досягнення зближення і гармонізації українського правового порядку з правовими порядками держав-учасниць Об'єднаної Європи.

3. Врегулювання чинності Конвенції в конституційному праві України

З огляду на сказане, наявність відповідності національного законодавства та судової практики держав-учасниць Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року принципам і стандартам, які гарантовано цією Конвенцією і практикою Страсбурзького суду, уже презюмується, а можливі невідповідності, неузгодженості або колізії між ними сприймаються як виключні. Кожна держава-учасниця, спираючись на свій суверенітет та власні традиції, самостійно шукає шляхи та обирає засоби, що забезпечують цю відповідність. В результаті, у практичному вирішенні цього питання спостерігається сьогодні велике різноманіття підходів як у сприйнятті державами-учасницями самого факту належності Європейської конвенції з прав людини до їх національного законодавства, так і щодо її рангу і способу дії у

внутрідержавних відносинах. Україна, вирішуючи це питання, спирається на свій законодавчий досвід, а також використовує відповідні досягнення деяких зарубіжних держав.

Якщо значна кількість держав-учасниць Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в своєму конституційно-правовому механізмі утримується від того, щоб цю Конвенцію сприймати як частину свого національного законодавства, підкреслюючи її міжнародно-договірну природу (Велика Британія, Ірландія, Норвегія, Швеція, Данія, Ісландія, Мальта і ін.), то Україна долучилась до практики тих держав, які інкорпорують цю Конвенцію (як і додаткові Протоколи до неї) до складу свого національного законодавства, надаючи їй, як міжнародному договору, нової додаткової юридичної якості – складової національного законодавства, джерел загального чинного права в державі.

Долучення України до цієї практики відбулось шляхом розриву з традиціями історичного минулого. Протягом 70-річної історії свого існування колишній СРСР, до складу якого входила Україна, під прикриттям теорії “діалектичного дуалізму” в співвідношенні міжнародного і внутрідержавного права, дотримувався тієї засади, що міжнародні договори “не призначені регулювати внутрідержавні відносини”¹⁷. Делегація УРСР на Віденській конференції з питань права міжнародних договорів 1968-1969 років рішуче виступила проти положення проекту конвенції, яке допускало дію міжнародного договору на території держави¹⁸. Статус міжнародного договору у внутрідержавному праві СРСР традиційно зводився до статусу підзаконного акта, відгородженого обережною політикою його офіційного опублікування від можливого прямого застосування в судах.

Українська РСР, що домагалася незалежності, у згаданій “Декларації про державний суверенітет України” від 16 липня 1990 року наполягала на “пріоритеті загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права”¹⁹. Пізніше, після проголошення незалежності, було прийнято Закон України “Про дію міжнародних договорів на території України” від 10 грудня 1991 року²⁰. За цим Законом укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід’ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Ця законодавча формула без істотних змін повторена і в Законі України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 року²¹. Конституція України від 28 червня 1996 року, узагальнюючи зміст цих актів²², відтворила і якісно вдосконалила цю формулу в лаконічному викладі Статті 9: “Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”.

Конституція України виходить з утвердження органічної єдності (“монізму”) міжнародного і національного права України. Як наслідок, конституційна система і правовий порядок України вперше набули характеру “відкритості” щодо прямої дії норм міжнародного права, зокрема, чинного міжнародного договору, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України, у внутрідержавних відносинах України. Тому в результаті приєднання України до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, додаткових Протоколів до цієї Конвенції, згода на обов’язковість яких в свій час була надана Верховною Радою України шляхом прийняття Закону України²³, ці міжнародно-правові акти відповідно до частини першої Статті 9 Конституції України набули статусу складової частини чинного національного законодавства України і в цьому статусі мають застосовуватися у внутрідержавних відносинах України в тому ж порядку як і норми національного законодавства України²⁴.

Деякі держави-учасниці Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, які відповідно до своєї Конституції її віднесли до складових свого національного законодавства, в системі останнього піднесли цю Конвенцію до рівня “конституційного закону” (наприклад, Австрія). В ієрархії національного законодавства України рівень її статусу фактично визначено рангом того акта, яким надана згода на її обов’язковість: за своєю юридичною силою вона прирівняна не до Конституції, а до Закону України.

Відповідність положень Конституції України про права і свободи людини і громадянина принципам і стандартам, що гарантуються Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 року, була досягнута за допомогою узгодження і гармонізації на стадії розробки і прийняття Конституції України, про що говорилось вище. Саме завдяки цьому не було потреби вносити попередні зміни до тексту Конституції України під час приєднання України до Європейської конвенції з прав людини, про необхідність яких застерігає положення частини другої статті 9 Конституції України. Конституція України в принципі не забороняє укладання міжнародних договорів, які їй суперечать, проте ставить його в залежність від попереднього внесення відповідних змін до її тексту.

Врегульовуючи співвідношення Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в якості складової національного законодавства, з одного боку, і національного закону, з іншого боку, цілий ряд держав-учасниць цієї Конвенції йдуть шляхом внесення до свого конституційно-правового механізму правила безумовної пріоритетності (переваги) положень Європейської конвенції з прав людини стосовно положень національного закону (Греція, Португалія, Іспанія, Швейцарія, Туреччина, Ліхтенштейн і ін.).

Україна з цією метою використовує так зване “правило виключності”. Його суть Закон України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 року викладає наступним чином: “Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України”²⁶.

Деякі юристи – міжнародники і конституціоналісти – пояснюють природу цього “правила виключності” в законодавстві колишнього СРСР і в нових незалежних “пострадянських” державах, дотримуються тієї думки, що в цьому правилі відповідно до ієрархічної єдності самого законодавства ратифікована міжнародна угода має сприйматись як “спеціальна норма” стосовно національного закону, який треба в цьому співвідношенні тлумачити як “загальну норму”. Проте спроба застосувати в даній ситуації відоме правило “*lex specialis derogat legi generali*” навряд чи є виправданою, оскільки у цьому співставленні саме міжнародна норма насправді є більш загальною. Українське “правило виключності”, на наш погляд, є фактичним визнанням не загальної (як в деяких зарубіжних державах), а ситуаційної (виключної) юридичної пріоритетності (переваги) положень міжнародного договору, ратифікованого за згодою Верховної Ради України на його обов’язковість, стосовно положень національного закону, – у разі їх взаємної суперечності або конфліктності виключно.

Лише в окремих державах-учасницях на національний суд покладено повноваження здійснювати контроль щодо відповідності актів внутрідержавного законодавства положенням Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року (Бельгія, Нідерланди, Швейцарія). Проте абсолютна їх більшість має значний і добре вивчений досвід застосування в національних судах положень міжнародного договору взагалі і зокрема Європейської конвенції з прав людини, за умови що ці положення є “самовикональними” (*self-executing*). Як показують узагальнення цього досвіду (Pierre LARDY і ін.), стандарти, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, практикою Страсбурзького суду, як правило, прямого застосування в національних судах європейських держав не мають, проте безсумнівно створюють істотно важливе джерело інтерпретації положень національного законодавства.

Цим шляхом йде і початковий досвід національних судів незалежної України, які у випадках правозастосування нерідко використовують також інтерпретаційний потенціал Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року чи судову експертизу Страсбурзького суду. Для прикладу можна посплатись на те виключне значення, яке мали положення статті 3 цієї Конвенції і відповідне рішення Європейського суду з прав людини у справі ЗОЕРІНГ від 7 липня 1989 року для прийняття Конституційним Судом України відомого Рішення у справі про

смертну кару від 29 грудня 1999 року. Проте для більш широкого і регулярного судового застосування положень міжнародних договорів України у її внутрідержавних відносинах необхідні істотні зміни у чинному Законі України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 року, зокрема в питаннях щодо існуючого порядку оприлюднення і офіційного опублікування текстів міжнародних договорів України, а також щодо належного порядку тлумачення їх положень.

Підсумок: Додержанням стандартів, гарантованих Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 року, в конституційно-правовому механізмі України не обмежується її роль і значення для України, її впливова сила набагато ширша за змістом, охоплюючи, на мій погляд, три головні напрямки впливу, три функції:

- апроксимаційну функцію – гармонізацію і зближення конституційно-правових інститутів України до інститутів Об’єднаної Європи і формування єдиного регіонального конституційно-правового поля, потенційно – європейського конституційного права і його ключової складової в сфері індивідуальних прав;
- модернізаційну функцію – вдосконалення правничої системи України на основі стандартів прав людини і основних свобод Об’єднаної Європи, долання рудиментів тоталітарного минулого в ділянці стосунків влади і особи, підтягування права України до рівня більш передових демократій;
- аксіологічну функцію – долання традиційних стандартів другорядного, часто принизливого стосунку до питань поваги прав кожної людини, формування демократичної правосвідомості і конституційної культури українського народу на основі базових цінностей європейської цивілізації.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Див., наприклад: статті 23а-23е Конституції Австрії; 168-169 Конституції Бельгії; 28 Конституції Греції; 23-3 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини; 88-1 – 88-4 Конституції Франції тощо / Die Verfassungen der EG-Mitgliedstaaten. 4. Auflage. – Munchen: DTV. – 1996.
- ² Див., наприклад, статтю 90 Конституції Польщі від 25 травня 1997 року.
- ³ Див.: статті 2,6 Договору про Європейський Союз / “Європейський Союз. Консолідовані договори”. – Київ: “Port-Royal”, 1999. – С. 16,18.
- ⁴ Див.: Історія Української Конституції / Упорядники А.Слюсаренко, М.Томенко. – Київ: УПФ, 1997.-С. 285-289.

- 5 Див.: Заклучні положення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
- 6 Див.: Розділ X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1996 року.
- 7 Див.: Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 35. – Ст. 466.
- 8 Див.: Закон України “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” від 31 жовтня 1995 року // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 38. – Ст. 287.
- 9 Conseil de l’Europe. Avis N 190 [1995]. Див. Також “Остаточний текст резолюції ПАРЕ від 27.09.01 щодо дотримання обов’язків та зобов’язань України” – Голос України. – 2001. – 13 жовтня.
- 10 Закон України “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” від 31 жовтня 1995 року // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 38. – Ст. 287.
- 11 Див.: Закон України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2,4,7 та 11 до Конвенції // Відомості Верховної Ради. – 1997.-№40.-Ст.263.
- 12 Закон України “Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, який стосується скасування смертної кари, 1983 року” від 22 лютого 2000 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 9. – Ст. 333.
- 13 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як ряд покарання (справа про смертну кару) // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 16-21.
- 14 Конвенцію було ратифіковано уже після прийняття Конституції України. Див.: Закон України Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
- 15 Opinion on Constitution of Ukraine adopted by the Commission at its 30th Plenary Meeting.
- 16 Більш детально див.: Мартиненко П.Ф. Узагальнення практики взаємодії Конституції України і міжнародного права // Українсько-європейський журнал міжнародного і порівняльного права. – 2000. – Том I. – Вип. 1. – С. 43 і наступні.
- 17 Див.: Міжнародне право / За загал. ред. І.І.Лукашука та В.А.Василенка. – Київ: ВШ, 1971. – С. 22.
- 18 Там же.-С. 22.
- 19 Див.: Розділ X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
- 20 Див.: Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 10. – Ст. 137.
- 21 Див.: частина перша статті 17 Закону України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 10. – С. 45.
- 22 Див.: положення статей 9 та 18 Конституції України.
- 23 Див.: Закон України від 17 липня 1997 року і Закон України від 22 лютого 2000 року (щодо приєднання до Протоколу № 6).
- 24 Частина перша Статті 17 Закону України “Про міжнародні договори України”
- 25 Див. Положення частини другої статті 9 Конституції України.
- 26 Частина друга Статті 17 Закону України “Про міжнародні договори України”.

Надійшла до редакції 26.02.2002